

STANISLAV HOLUBEC, *Ještě nejsme za vodou: Obrazy druhých a historická paměť v období postkomunistické transformace,*

Praha 2015, Scriptorium, 312 s., ISBN 978-80-88013-07-5

V roce 2008 napsal do Literárních novin historik Pavel Kolář krátkou, ale přesnou charakteristiku soudobých dějin: jsou to dějiny, které ještě bolí. Témata reflektující moderní evropskou paměť míří do ran, které se ještě zcela nezhojily, a ožívují často dlouho potlačovaná společenská traumata. A tak by každá kniha o paměti měla trochu „bolet“, zarýt se pod kůži a vzbuzovat ne vždy příjemné otázky. Kniha Stanislava Holubce tímto způsobem nebolí. Historická paměť a prostorová identifikace českého národa jsou zde podány vysoce deskriptivním stylem a velká část Holubcovy knihy se skládá z komentované mediální diskuse. Velice slibný nápad propojení přístupů postkoloniálních studií a paměťové perspektivy nepadl na úrodnou půdu a Holubcova kniha působí spíše jako polotovar, který ještě čeká na důslednější interpretaci.

Autor si v úvodu klade několik nemalých cílů (s. 11): „Nabídnout čtenáři obraz kolektivní identity české postkomunistické společnosti, jak se projevuje v diskurzích české publicistiky v 90. letech ve vztahu k historické paměti a k vnímání našich sousedů“, „zasadit českou postkomunistickou kolektivní identitu do širšího historického rámce vývoje identity moderní české společnosti“ a nakonec „srovnat české představy o světě a vlastní historii s ostatními postkomunistickými zeměmi“. Tyto nároky se ale Holubcovi podařilo realizovat pouze částečně. Výsledek budí spíše rozpaky, obzvláště v kontextu toho, že se autor hlásí k „interpretativnímu obrátu“, jenž je, jak sám uvádí, obratem „od ambice analyzovat dějiny, jak se udály, k analýze vzpomínání na dějiny, tedy k jakýmsi druhým životům osob, událostí a období“ (s. 15). V podání Holubce je zaměření se na interpretace různých aktérů ve výsledku bohužel pouze jejich shrnutím bez teoreticky uchopené kritické analýzy těchto různých konfliktních pamětí a postojů.

Kniha je složena ze čtyř ne zcela vyvážených kapitol (například druhá kapitola má přes sto stránek, čtvrtá pouhých sedmnáct). První kapitola shrnuje představy českých moderních dějin a okolního světa před rokem 1989, další nabízí rozbor mediálního diskurzu o „druhých“ a o českých nejnovějších dějinách, třetí kapitola stejný problém představuje u dvou politických osobností – Václava Klause a Václava Havla, a nakonec čtvrtá kapitola si jako nárok klade sledovat tematiku v kontextu regionální komparace (střední a východní Evropa).

Hned v první kapitole, která nabízí komplexnější přehled tématu, kde autor sleduje vývoj historické paměti a obrazy druhých od první republiky až do roku 1989, se objevuje problém, který je problémem celé knihy – jedná se o vysokou míru deskriptivity, zahlcení detaily a poměrně vágní interpretace, které nevycházejí z žádného v úvodu zmiňovaných teoretických konceptů, stejně jako absence práce s analytickými pojmy, které nám pomáhají zobecnovat kvantum analyzovaných dat. Autor v této kapitole postupně prochází jednotlivá období a témata (habsburská monarchie, první republika, protektorát, 50. léta a rok 1968, Evropa, Západ, střední Evropa, Rusko, Balkán) a představuje jejich obraz na stránkách dobového tisku. Na úrovni konkrétních stanovisek mohou vyvolávat jisté pochybnosti některé deklarované výroky, například když autor tvrdí, že téma odsunu Němců se „neobjevilo ani v roce 1968“ (s. 51). S takovýmto tvrzením je ale nutno polemizovat, neboť kritické hodnocení česko-německých vztahů (a české účasti v protektorátu) se stalo například jedním z ústředních témat československé filmové nové vlny. Rozpaky vzbuzuje například i podkapitola o střední Evropě (s. 68–75), kde není zcela jasné, zda autorovi jde o to postihnout vývoj diskuse o pojmu střední Evropa, se kterým své vyprávění začíná (ve svém výkladu se vrací zpět až do 19. století a jmenuje některé významné koncepce, jako je například Naumannova Mitteleura), nebo zda mu jde o vývoj chápání okolních středoevropských států, neboť podkapitola se záhy mění v popis vývoje vztahu vůči Slovákům, Maďarům a Polákům. Komplexní vztah vývoje k našim sousedům je shrnut na několika stránkách a výklad není vždy přesvědčivý. Autor přichází se závěry, které nejsou empiricky ověřené, například mluví o „pozitivním obrazu Slovenska“ za normalizace, který „neoslabilo ani negativní vnímání hospodářských subvencí na Slovensku zvláště v 70. a 80. letech stejně jako podle mnoha Čechů příliš velký vliv Slovenska ve federálních orgánech“ (s. 72). Takováto zobecnění, kterých se v knize objevuje mnoho, ale mohou mít svá úskalí, neboť se ne vždy opírají o empirii, a závěry tak někdy působí trochu intuitivně. Otvírá se tím otázka, jak metodologicky pracovat s kategorií „veřejného mínění“ za normalizace, kterou si ale Holubec neklade.

Z perspektivy postkomunistické prostorové identity je jednou ze základních diskusí, která nás může uvést do kontextu nově se formující evropské symbolické geografie, tzv. „kunderovská debata“, resp. debata, kterou rozpoutal článek Milana Kundery *Tragédie střední Evropy* z roku 1983. Holubec zde pouze shrnuje obsah článku a ohlasy jeho kritiků, neuvádí však čtenáře do kontextu celého problému, kterým je rodící se rozchod s jaltským uspořádáním Evropy a počínající rekonfigurace evropské identity, která opouští svoji „bipolaritu“ jako nezpochybnitelnou a mezinárodně uznávanou skutečnost. Přímo se zde nabízí kriticky zhodnotit přístup americko-bulharské filozofky Marie Todorové, ke které se autor v úvodu

hlásí a která věnuje genezi post-komunistického užívání pojmu střední Evropa celou kapitolu své knihy *Imagining Balkans*. Todorova vidí v diskusích o střední Evropě kořeny pro středoevropské elitářství, který bylo namířeno proti východnějším částem Evropy, především Balkánu. Poukazuje na fakt, že v devadesátých letech byl pojem střední Evropa diskutován převážně v exkluzivistickém kontextu a ve snaze „vyčlenit“ střední Evropu jako region kulturně superiorní ve vztahu k ostatním bývalým post-komunistickým státům východní a jižní Evropy. Todorova tvrdí, že ve středoevropských státech (zejména Polsko, Maďarsko a Československo) představoval diskurz o střední Evropě politicky velmi vhodně náční, jež mělo zaručit prominentní přijetí do rozšiřujících se evropských struktur. Je pozoruhodné, že Holubec tuto silnou tezi zcela opomíjí (jak v 1., tak ve 2. kapitole). Bylo by jistě zajímavé konfrontovat výsledky Todorové s autorovým přístupem, jenž poukazuje na proces stereotypizace a „orientalizace“ i uvnitř samotného regionu střední Evropy. Pozoruhodné by jistě bylo z tohoto hlediska posoudit český vztah ke Slovákům, například tzv. „anti-slovenský obrat“ v českém tisku na počátku 90. let, na který autor poukazuje (s. 154–162).

Vzhledem k hlavnímu tématu knihy, jímž je postkomunistická historická paměť, je otázkou, proč se autor ve své první přehledové kapitole více nevěnuje disidentským historickým diskusím, které jsou zde zmíněny spíše okrajově. Přitom k interpretaci polistopadového politického diskurzu je pochopení některých disidentských rozprav zcela zásadní, neboť to byl z velké části dissent, odkud nová politická rétorika získávala svoji legitimitu a jeho mnozí představitelé zaujali čelná místa v politických i akademických funkcích, a výrazně tak formovaly postoje veřejného mínění.

Závažnějším problémem Holubcova historického psaní, který se objevuje v první kapitole a charakterizuje autorův přístup v celé knize, je jiný nedostatek – neschopnost včlenit zpracovaná data do širšího kontextu vývoje české společnosti po roce 1989 a pracovat s teoretickými koncepty, ke kterým se autor v úvodu odvolává. Přihlášení se k postkoloniálním a paměťovým přístupům tak působí spíše více ornamentálně, než že by byly v knize opravdu důsledně uplatněny některé ze jmenovaných přístupů.

Výsledkem první kapitoly, která shrnuje historickou paměť a představy okolního světa do roku 1989, jsou tedy pouze poměrně obecná stanoviska typu, že „během 20. století se české vnímání vlastní historie i okolního světa proměňovalo v závislosti na aktuálním politickém režimu a politických událostech“ (s. 90), nebo že chápání první republiky prošlo „radikální transformací“, že obliba Sovětského svazu upadala, až jí definitivní ránu zasadil rok 1968, a že české vnímání Západu „zhoršil Mnichov“. (s. 90). Ačkoli autor představuje opravdu bohaté množství dobře zpracovaného materiálu, právě díky neschopnosti „čist“

data skrze některý z teoretických konceptů působí část jeho závěrů ve výsledku poněkud banálně.

Druhá kapitola, jež tvoří dominantní část celé knihy, bohužel vyjevuje obdobné metodologické slabiny jako ta předchozí. Autor opět volí strukturu kapitoly podle jednotlivých období a geografických celků. Nabízí zde obsáhlou analýzu deseti časopisů, jak politického, tak společenského charakteru (například *Respekt*, *Reflex*, *Mladý svět* či *Květy* či *Necenzurované noviny*). Jakkoli lze tento výběr považovat za legitimní a reprezentativní, zařazení některých více intelektuálních periodik (například *Listy*, *Revolver Revue*, *Přítomnost*) by možná mohlo nabídnout lepší „intelektuální ukotvení“ analyzovaných debat.

Holubec prochází jednotlivá období a ke každému shrnuje klíčové diskuse, které nachází ve zmiňovaných médiích. Poskytuje tak čtenáři poměrně vyčerpávající přehled diskutovaných témat, historických i politicko-geografických, například ukazuje proměny chápání období první republiky, která se stala v prvních letech po pádu komunismu velmi kladně hodnocenou téměř ve všech médiích, dále ukazuje, jak se rychle proměňoval vztah k předlistopadovému období, které bylo většinou naopak hodnoceno vysoce negativně, stejně jako například obraz Ruska a Rusů, a zajímavě popisuje reinterpretaci různých významných postav české kolektivní paměti v devadesátých letech (Edvard Beneš, Emil Hácha, Klement Gottwald, Julius Fučík, bratři Mašínové aj.). Jistě lze velmi pozitivně hodnotit, jak obsáhle se autor věnuje mediálnímu vyobrazení destinací, jako jsou Zakarpátí či jihovýchodní Evropa, která byla v českém mediálním diskurzu chápána převážně optikou probíhající války, nejdříve v Jugoslávii, později v Kosovu. Přes zajímavé líčení dané problematiky Holubec opět padá do pasti popisnosti a zabředá do detailů na úkor analytického zpracování historické látky. U kapitol týkajících se politické geografie je to obzvlášť škoda, neboť například téma vyobrazení Balkánu v českém diskurzu devadesátých let představuje velmi zajímavý historický problém a jistě by si zasloužilo důslednější teoretickou reflexi. Je škoda, že autor více nevyužil přístupy, které v úvodu své práce cituje a které nabízejí různé „východoevropské“ variace na Saidův orientalismus, jednak v podobě pojmu „nesting orientalism“, skrze který Milica Bakić-Hayden analyzuje mechanismus vnitřní evropské orientalizace (kdy destinace lokalizované východně či jižně od producenta diskurzu jsou vždy automaticky považovány za primitivnější a méně civilizované), nebo termínu „balkanismus“ Marii Todorové, jímž autorka označuje diskurz stereotypizace balkánské části Evropy. Ani s jedním pojmem Holubec bohužel více kriticky nepracuje, a tím pádem závěry, ke kterým dochází, nejsou vsazeny do dlouhodobějšího historického vývoje a sestávají z obecných tvrzení o „odmítání Balkánu“ po roce 1989. Holubec ukazuje, že uchopení Jugoslávie, případně celého Balkánu jako zóny neklidu a násilí s „komunistickými

a nacionalistickými“ Srby jako hlavními viníky nastalé situace se ustavilo v roce 1991 (s. 187) či že „česká média zdůrazňovala zkorumpovanost vlád Bulharska a Rumunska a jejich kontinuity s bývalým komunistickým režimem“ (s. 195). Pro analytičtější pochopení nabídnutých závěrů by mohla Holubcovi jako vzor pro zpracování problematiky politické geografie sloužit například publikace *Ideologies of Eastness* polského historika Tomasze Zaryckého (nutno dodat, že kniha vyšla až v roce 2014). Zarycki analyzuje konstrukci „východnosti“ ve střeoevropských diskusích, převážně v Polsku a Maďarsku, a poukazuje na důležitý aspekt, který je třeba reflektovat, pokud chceme postulovat obecnější stanoviska o povaze post-komunistické diskuse: střední Evropa je prostor, který se ocitá, jak píše Zarycki, „v pasti orientalismu“, tedy stává se jak příjemcem „orientalistických“ stereotypů ze strany západních států, tak i jejich producentem směrem ke svým východním sousedům. Zde by jistě stálo za to zvážit, do jaké míry lze českou post-komunistickou mediální produkci chápat v kontextu její „semi-periferní“ (Wallerstien) lokalizace.

Důležitou rovinou post-koloniálních vyprávění je vztah vyobrazování druhých a moci, tedy takový vztah, který skrze vyobrazení „cizích“ a „jiných“ zároveň produkuje určité mocenské hierarchie. Škoda, že se autorovi například český diskurz o Balkánu (a válkách na Balkáně) nepodařilo zachytit touto optikou, neboť by pravděpodobně přinesla zajímavé výsledky. Inspirací pro uchopení diskurzu jako producenta mocenských mechanismů existuje celá řada, jak v klasičtějších pracích opírajících se o dílo Edwarda Saida či Michela Foucaulta, nebo v novějších pracích, jako je například zmiňovaná práce Tomasze Zaryckého, který pracuje s teorií symbolického kapitálu Pierra Bourdieuho („západnější“ destinace je považována v rovině symbolického hodnocení za prestižnější). Z Holubcovy práce sice můžeme intuitivně vytušit, jaké nové post-komunistické teritoriální hierarchie vznikají, závěry jsou ale spíše deklarativní a nenabízejí teoretické uchopení problému.

Druhou obsáhlou oblastí, ke které se autor v úvodu hlásí, jsou paměťová studia. Autor nás seznamuje s nejvýznamnějšími paměťovými koncepty (Halbwachs, Assmann, Nora), opět však není jasné, jakým způsobem paměťové analytické pojmy autor využívá ve svém přístupu. V knize totiž žádný ze zmiňovaných konceptů důsledně nerozpracovává a vztah mezi pamětí a identitou zůstává spíše naznačen než jasně artikulován. Je možná škoda, že autor nesituoval svůj výzkum české paměti i do soudobého zahraničního paměťového výzkumu post-komunistických zemí, jež čítá velkou a různorodou škálu zpracování, ať už se jedná o bádání v oboru post-komunistické politiky dějin a politiky paměti (nové formy tranzitivní spravedlnosti a mechanismy jejich výkonu vycházející z nového pojetí dějin, jako byly například paměťové zákony či lustrace), symbolické funkce

paměti (zacházení s veřejnými místy a památníky) či analýzy postkomunistické historiografie.

Vztahem paměti a kolektivní identity se zabývaly i mnohé české publikace, za všechny jmenujme například knihu François Mayerové *Češi a jejich komunismus*, Ladislava Holého *Malý český člověk a skvělý český národ*, *Mnichovský komplex* Jana Tesaře, *Rozdělení minulosti* kolektivu autorů Ústavu soudobých dějin či nedávno vydaná publikace Kamila Činátla *Naše české minulosti*. I přesto, že se tato díla objevují v úvodu práce, nenalezneme v knize polemické postoje, které by si již vydanými publikacemi vedly kritickou diskusi, přijímaly jejich argumentaci, nebo ji vyvracely. Čtenář se pak může cítit poněkud ochuzen o již zpracovaný a často velmi inspirativní výzkum, který by Holubcovi nabídl „mimotextové“ ukotvení svých závěrů. Absence kritického zhodnocení literatury ale koresponduje se způsobem Holubcova výkladu, který místo sebe až příliš často nechává mluvit citáty jiných autorů.

V závěrečné části Holubec nabízí komparaci s ostatními zeměmi východního bloku, která na rozdíl od předchozích kapitol uvádí některé zpracované údaje do okruhu širšího regionálního kontextu. Cílem je ukázat podobnosti a rozdílnosti v chápání „minulosti a okolního světa“ v kontextu postkomunistického regionu. Tato kapitola nabízí řadu cenných poznatků, například poukazuje na různost antiruských postojů ve východním bloku po pádu komunismu (odmítavý postoj k Rusku nebyl po pádu komunismu tak silný například v Bulharsku, Makedonii či Srbsku), zabývá se vlivem náboženského vědomí na zásadní politické střety či na vztah k autoritativním „vůdcům pevné ruky“. Zajímavé informace, které Holubec předkládá, jsou ale spíše na úrovni statistik či výsledků veřejného mínění a potřebovaly by ještě další interpretaci.

Autor zde nemá prostor pro konkrétnější analýzu a vysvětlení jednotlivých poznatků a závěry, které nabízí, jsou tak stejně jako v předchozích kapitolách velmi obecné a nepřinášejí příliš originální poznatky: „Pokus o komparaci v rámci postkomunistického regionu lze shrnout tak, že české postkomunistické představy o dějinách a okolním světě byly v mnohém podobné představám jeho sousedů. Společně bylo zejména odmítání socialistické minulosti a ruského vlivu, touha po evropské integraci a představa nějakého zlatého věku v minulosti, kladeného buď do meziválečného období, nebo ještě starších dějin. Za česká specifika lze pokládat zejména kult meziválečného Československa a společně s Poláky pocíťované ohrožení ze strany západního souseda (Německa), které ale nevedlo Čechy k odmítnutí myšlenky evropského sjednocení“ (s. 256).

Snaha o komparaci a zařazení analyzovaných dat postrádá kritické tázání. Přitom paměťová perspektiva vyvolává tolik otázek, které nás stále ještě „bolí“. Jednou z takových otázek, která by určitě stála za důkladné prozkoumání, je české

„vyrovnávání se“ s holocaustem. Na rozdíl od našich polských sousedů se diskuse o českém podílu na holocaustu téměř nevedla a existují názory, že ji nahradily debaty o vyhnání sudetských Němců, které sebekriticky hodnotily podíl Čechů na vyhánění a vraždění svých spoluobčanů.

Je škoda, že Stanislav Holubec nedokázal z kvanta analyzovaných dat vytvořit historický problém. Hutnost a detailní popis protkaný citáty s autorovými komentáři splývá v nesnadno čitelnou publikaci, která postrádá jasné historické tázání a zřetelnou tezi. Je to dáno tím, že autor, jak už bylo výše naznačeno, neinterpretuje materiál skrze teoretické koncepty, což někdy v knize vede k intuitivním či poměrně obecným závěrům. Existuje známý citát Edwarda Carra, který říká, že to, co odděluje historika od sběrače dat, je schopnost generalizace. V tomto smyslu se bohužel autor publikace místy ocitá spíše v pozici sběrače dat a informací, které někdy promlouvají až příliš samy za sebe. Lze jistě ocenit Holubcovu snahu o poskytnutí vyváženého obrazu pomocí reprezentace plurality různých názorů na sledovanou problematiku. Tato snaha si ale vybrala daň v podobě detailního vyprávění, ve kterém je často těžké odlišit podstatné od nepodstatného.

Kvalitně zpracované prameny bez jasné historické otázky vytvářejí z knihy Stanislava Holubce dobře informované shrnutí o historických a prostorových debatách 90. let. Vynikající nápad spojit postkoloniální přístupy a paměťová studia k analýze postkomunistického diskurzu zůstal ale stát na půl cesty. Na knihu o české moderní paměti, která bude schopna otevřít staré rány a která nás bude opravdu „bolet“ svými provokativními otázkami, si tedy musíme počkat. V tomto ohledu „ještě nejsme za vodou“.

Kristina Andělová